

ادبي بحثونه

ليکونکی

ڪل پاڇا «فت»
Ketabton.com

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ غواړي چه د پښتو يو قيمتي ادبي اثر د خپروني ډگر ته راوباسي.

دا کتاب «ادبي بحثونه» نومېږي او د پښتو د پياوړی او قوي ادیب ښاغلی گل پاچا الفت اثر دی. ښاغلی گل پاچا الفت د پښتو د ادب په آسمان کېږي د يو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هیچاته یې د ښودلو او ستایلو حاجت نشته. دی تقریباً له شپاړسو کالو راهیسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کېږي لگیادی کار کوي او تر اوسه یې ډېر منظوم او منثور آثار لیکلي دي چه ځینې چاپ شوي دي او ځینې نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کېږي لغوي څېړنه، بله ډیوه، پښتو سندري د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادی پیغام یې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده يو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کېږي او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړی کېږي يو بل غوره کتاب زیاتېږي. او ښایي چه پښتانه ئې له لوستلو څخه فايده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صدیق الله رشتین د پښتو ټولني لوي مدیر)

د پښتو ټولني
د ادبياتو د خانگي له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جايزه
اخيستي ده

فهرست

سر ليك:	مخ:	سر ليك:	مخ:
ادب	۱	لغوي تدقيق	۱۹-۲۰
د ادب د كلمې اصل	۱	دادب بڼه او ګاڼه	۲۰-۲۱
د ادب د كلمې تاريخ	۱-۲	فصاحت	۲۱
د ادب تعريف	۲	بلاغت	۲۱-۲۲
د ادب تقسيم	۲	عواطف	۲۲
شعر	۳-۴	د عواطف ووصدق	۲۲-۳۳
شعر د خوشحال په نظر كښې	۴-۵	د عواطف و تجلې او ظهور	۳۳
شعر د حميد په نظر كښې	۵-۶	د عواطف و ثبات اونه رالويده	۳۴
شعر د شيدا په نظر كښې	۶	خيال	۳۴
شعر د عليخان په نظر كښې	۷-۸	مبتكر خيال	۳۴-۳۵
په ژوند كښې د شعر او ادب اغيزه	۸-۱۵	مصور خيال	۳۵
دادب تاثير په اسلامي فقه او ديني		مفسر خيال	۳۵-۳۷
احكامو كښې	۱۶	تمثيل	۳۷-۳۸
حقيقت او مجاز	۱۷	ددې بخت خلاصه	۳۸
صريح او كنايه	۱۷	عاميانه بلاغت	۳۸-۴۰
ظاهر، نص، مفسر، محكم	۱۷-۱۸	د پښتو څولنې	۴۰-۴۳
داسه تښتې بخت	۱۸-۱۹		

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ادب

د ادب د کلمې اصل:

اصل يې " هذب " دی د بې عيبه په معنی.

د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالیدله چې ځینې ځانګې او ځینې بناخونه به یې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوساتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چا ته هم وویل شوه چې عیبونه به یې ورک شوه یعنی مهذب به شو.

ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهبذب کلمه د یوه کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شویده، ځکه چې معنوي او عقلي امور له حسي اشیاو څخه ماخوذ دي لکه د عقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقلا څخه ماخوذه ده.

نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډیر مثالونه لري لکه: هدم، هدم، جدم، جدم د قطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربي کې متعارف دي لکه: اهل، آل، ماه، ما او داسې نور....

نو هذب، هذب شو او هذب په ادب بدل شو.

ځینې وايي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کیده چې خبرې به یې خورې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربي او یوناني لغتونه یوله بله کېد شويدي دغه لغت هم له یوناني څخه اخستل شوی دی. ځینې نور وايي چې ادب له (د ا ب) څخه ماخوذ دی چې دعادت په معنی دی او د حال و شان په معنی هم ذکر شوی دی لکه: (کد ا ب ا ل فرعون) مگر دغه راز اشتقاق په عربي کې ډیر نظایر نه لري.

د ادب د کلمې تاریخ:

ځینې وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتدا کې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کې راغلې ده او نه په قران کې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث (ادبي ربي فاحس تادبي) کې ذکر شویده (دا حدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځینې نور وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قران کریم کې نشته ددې دلیل نشي کیدای چې دا کلمه په هغه وخت کې هېو موجوده نه وه.

دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دلیل راوړي چې کوم وخت چې دا کلمه په حدیث او اصحابو یا تابعینو په اقوالو کې راغله او هیچا یې د معنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالانه ده ویل شوې.

وايي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډيره راغلي ده او د جاهليت په وخت کښې هم (اکثم) بن صيفی د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړيده.

د ادب تعريف:

لغوي معنی خويي تهذيب دی او څه شی چې له چاسره يا له کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کيږي لکه: دمجلس آداب د معاشرت آداب او داسې نور.....

اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کيږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوروالی او پيکه توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.

د ادب په تعريف کښې ويل شوي دي چې ادب د ښو الفاظو په وسيله د خپلو احساساتو او ادراکاتو يا ذره دخبر و ښکاره کول او داوړيدو نکو په ذهن کښې بې کښينول دي، يعنې ادب يوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کښې ملحوظ دی.

د انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم د کلماتو د ښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ويل کيږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسيم:

ادب د خپل جوهرې او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دی:

ادب محض، ادب مخلوط.

ادب محض هغه دی چې بې د بيان له لطف او خوروالي څخه او بې د بدیع احساس له تحريکه بل مقصد او بله غايه په کښې نه وي لکه ځينې عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حميد او خوشحال او نورو شاعرانو په ديوانو کښې گورو يا ځينې منثور اشعار چې د طبيعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په کښې وي.

مخلوط ادب د پته وايي چې يو اديب کوم تاريخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پرايه کښې راوړي او ادبي رنگ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړی صورت کښې غايه ده.

د لومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحی کیفیتونه، حسن او جمال، د طبيعت ښکلي مظاهر او مناظر، نفسي اغيزې، قلبي تمايلات گڼل کيږي. مگر دوهم قسم ادب هرڅه په غير کښې نيسي او کيدای شي چې سړی ساينس او تخنيکي يا رياضي مسایلو ته هم ادبي رنگ ورکړي او ادب په هرڅه کښې گډ کاندې.

شعر

څوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو او عواطفو کېنې تحریک پیدا کوي، ځینې نور وایي هر کلام چې دغه کار کولی شي وزن او قافیه ولري او که نه هغه شعر دی.

څوک بیا وایي چې نه هر څه چې په زړه اثر کوي او په انسان کېنې تعجب یا جوش او جذبې پیدا کوي هغه شعر دی، نو ددوی په نظر کېنې جهان ټول شعر دی چې سړی یې داسمان په ستورو او شفق کېنې، د ډکواو مستو سیندونو په څپو، د ګلونو او چمنونو په رنگ او طراوت کېنې دغرو په لوړو څوکو، د ابشارونو په مستی، د بلبلو په شور، د بڼکلو په بڼایسته سترګو او نازنو کېنې کوري، نه یوازې دانه! دمهجوړو او ارزومندو په اوسیلیو، د دردمنو په آه و فریاد، د مظلومانو په ژړا کېنې هم شعري کیفیت موجود دی.

له دغسې مختلفو تعریفونو څخه معلومېږي چې یو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثیر کوي او په کلاسیکي تعبیر (بدیعي احساسات په شور راوړي) هغه خو اړو ورو شعردی، نوکه ځینې نور شیان هم شعري وي به، مگر هغه شعر چې خلق پرې یو شاعر ستایي هغه همدغه شی دی او په الفاظو کېنې ځای لري ددې شعر د عناصرو او اصلي اجزاو په باب کېنې ډیرې خبرې شویږي چا په شعر کېنې وزن ډیر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډیر اعتنا کتلي دي، پخوا به خلکو دغه شعري صنایع چې ځینې لفظي او ځینې معنوي دي د شعر په ماهیت او حقیقت کېنې داخل ګڼل مگر اوسیني یې د شعر لباس او زیور بولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرینو او منقدینو دغو صنعتو ته په اصلي نظر کتل او د شعر قیمت یې په همدغه معیار سنجاو، ددوی په نظر کېنې به ښه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکښې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظیر، صنعت مشاکله، صنعت مزاجه، صنعت ارضاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توریه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفریق، صنعت جمع او تفریق، جمع او تقسیم، جمع او تفریق و تقسیم، حسن تعلیل، استنباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....

یا به په کېنې له لفظي صنایعو کار اخستل شوی و لکه: تجنیس، قلب، اشتقاق، رد العجز علی الصدر، ذوالقافیتین، متلون او داسې نور.....

مګر اوس څوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي اود شعر ناوې پخپله کوري، په دې کېنې څه شک نشته چې یو ښه لباس په هروخت کېنې هر چاته ضرور دی او بې لباسه شیان ښه نه ښکاره کېږي، مګر لباس په هروخت کېنې تغیر کوي او د زیب و زینت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې یووخت بڅی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کېږي، کله په کالو کېنې ډیر افراط کېږي او کله بیا هغه پازیبونه او دسرونکي له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کېنې خپل لباس او زیور له پخوانه بل راز کړی دی او هغه ټول پخواني کالي نه اغوندي، که څوک یې په ډیر زور او تکلف ورواغوندي نو خلک یې نه خوښوي بلکه عیب یې ګڼي.

دغه اوسنۍ نظریه چې د شعر په باب کېنې پیداشوې او شعر غیر له دغو ادبي صنایعو څخه یو بل معنوي شی بولي د پښتو په اشعارو کېنې یې له پخوا نه تطبیق وینو او زموږ ددې وخت ځینو ښاغلو ادیبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډیر تکلیف یو یو بیت چېرته په دیو انونو کېنې د مثال او نمونې په ډول پیدا کړي د هماغه صنعتونه دي چې په غیر قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کېنې پیداشوي او څه ډیر زیات کوبښن وریسې نه دی شوی. یعنې پښتنو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندرې به یې ویلې نوکه به ځینې صنعتونه هم په کېنې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګاڼه او همدغه شی ته یې شعر نه وایه بلکه د زیور او لباس په نظر یې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوشبینۍ اومحض تعبیراتو حمل نشي شعر به د ځینو پښتنو شاعرانو په نظر کېښي ونښو،
چې دوی شعر ته په کومه سترګه کتلي دي او د شعر ماهیت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعر د خوشحال خان په نظر کېښي:

لکه غشۍ لره بویه تیرانداز

هسې شعر لره بویه سحر ساز

همیشه دزره پله لاس تلله د وزن

زیات وکم له وزن نه یوتوری غماز

په تور آس د حقیقت ناوې سپره کا

په سپین مخ پلونیولی دمجاز

سل جلوې سل کرشمې سل مکیزونه

په نظر کېښي یې ښکاره دسترګوناز

دصنعت زیورپه خورنګه ورپورې

دثشبه چنډن چووه باندي طراز

دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه

سرتراپه درست صورت سره یوراز

که په نظم کېښي کارګه او تپوس راوري

هم دزرونو په ښکار ګرځي لکه باز

چې يوه وينا يې وکړه هونښيار هغه

عاقلان به ويل کاندي په ايجاز

خوشحال په دې بيتوکښې کمال کوي چې خپل اغاز په غشي اوتيراندازي کوي ځکه چې دشرغشي هم په زرونو لکيري او همدغه يې هدف دی، سحرويل ورته که څه هم نوی تعبير نه دی مگر منلی او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه يوزيات ياکم توری غماز بولي ډيرښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه کلمه نشوپيداوکولی، که ووايو چې د غماز کلمه به هيچا دغسې په ځای نه وي استعمال کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحال له دغه شعر څخه معلوميري چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دريم بيت کښې چې دحقيقت ناوې په تورآس سپروي اوپه سپين مخ بې دمجاز پلو نيسي څومره ښه تعبير دی ځکه چې حقيقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن کښې يې لري او ديوې کلمې استعمال په موضوع له، معنی کښې حقيقت بولي او په نورو ځايو کښې يې مجاز کښې د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنی لري او نورکوايف په کښې لیده شي. په هرصورت مورويلی شو چې خوشحال بې حقيقته کلام ته شعر نه وايي او بې حقيقت له سپين مخه دمجاز بنايسته پلواورنگين پورنی هم څه اصلي غايه نه بولي.

د خوشحال په نظرکښې شعريوه حقيقي ناوې ده چې هم سپين مخ لري هم مجازي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکيزونوسره يې په سترگو کښې هم نازشته او دصنعت څورنگه زيور ورپورې دی.

وگورئ! چې خوشحال صنعت ته د زيور په سترگه گوري او اصلي معشوقه يې نه گڼي دمضمون دنزاکت غمزه هم بې له صنعته يوبل شی گڼي او سر تر پايه دشر په صورت کښې تناسب اوبوراز والی غواړي بيانو وايي چې په دغسی نظم کښې که کار که او تپوس راوړل شي هم داسې باز ورځني جوړشي چې د زرونو ښکارکوي.

هو! دشرله زرونوسره کاردی او د همدغه ښکارلپاره پيداشوی دی په دې بيت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه اوتپوس نه زره ورونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزره دښکارپه يادلو سړي ته دخپلې اولې مسرې تيراندازي اوغشی هم يادوي، په وروستی بيت کښې چې ايجاز يوه شاعرانه او ادبي هونښياري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ايجاز او زياتو دلاتونوته به هم اشاره کوي چې څومره ښه مطالب يې په کښې ځای کړی دی او په يوڅو بيتوکښې يې دومره څه ويلي دي چې يوه لويه مقاله يابوه رساله ورځني جوړیدی شي.

شعر حميد په نظر کښې:

شعر نه دی داخوناب دزخمی زره دی

يادستی وتلی دم لـه خـولې دمـره دی

يا نغمه دنيم بسمل مرغـه دخـولې ده

يا مجنون ته معمـا ښکلې لیلی ده

یاسا دویندو و اباسا دویندو هلی موج دی

یالسه بناره دحیرت وتلی فوج دی

دلته که خه هم حمید په ظاهره کبې وایې چې شعرنه دی مگر مطلب یې دادی چې همدغه شی شعر دی او په دې درې بیتو کبې دی خپله نظریه د شعر په باب کبې پوره بنکاره کوي. که خوک دا بیتونه په دقت وکوري هغه پوهیږي چې حمید شعرته خه وایې او شعر دده په نظریه کبې څنکه بنکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مگر حکم یې عام دی) دی وایې شعر یاد زخمې زره خوناب دی یا هغه وروستی دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډیر حسرت وتلی وي او ډیرې ارزوګانې پرې ایښي وي یا د عشق د نیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دویندو د جوش موج یا یو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وایې اود حیرت له بناره یې راوتلی ګڼي.

د حمید زیات مهارت په دی کبې دی چې د شعر په تعریف کبې یو عالم تر دد بنکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پیژندل څه اسانه کارنه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر دانسان بدیعي احساسات خو ځوي مگر که پوښتنه وشي چې څنکه او په څه راز، او شعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډیره ګرانېږي او د حمید غوندې یو موشګاف بویه چې دا ځواب ووايي او د شعر په معرفي کبې د شعر د تاثیر علت او سبب هم بیان کړي.

د حمید دغه تعریف چې د شعر لپاره شاعرانه تعریف دی، مور دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد او احساس، یو د عشق او جمال پیغام، دیوه هیجان او اعجاب او تحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کبې یې ګورو.

شعر د شیدا په نظر کبې:

مضمون د شعر لکه پیکر دی

رنګین الفاظ یې رخت و زیور دی

ورته ضمه ضرور دی دا دواړه څپه

پیکر که هر څو دلربا تا تر دی

شیدا هم په شعر کبې پیکر او زیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي او شعاري په الفاظو کبې ولټوي مگر بې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي او په دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووايو له دغه ضرورته هیڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور یې وبولو ځکه چې د الفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هر څوک پوهیږي چې ادبي کلمات په هر چا او هر ځای کبې قوي حاکمیت لري.

ډیر شعرونه شته چې یو مضمون په کبې راغلی دی او د توار په اثر کبې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مگر دیوه الفاظ شاعرانه دي او د بل نه دي ځکه دیوه شعر ښه ګڼل کیږي او د بل هغومره نه.

شعر د عليخان په نظر کښې:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه يې اغوندي انسان گاهې سبوع

عنوانات دي دا ابیات معنون حکم

ښه بد گوره دمحمول او د موضوع

د عليخان له دې دوه بيتو معلومېږي چې دی منظوم الفاظ شعر گڼي او وايي چې شعريو لباس دی چې کله به يې ښه سړی اغوندي او کله بد، يعنې دی لکه خوشحال او شیدا شعر يو پيکر نه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس يې گڼي چې کله يوه ښه شي او کله بد شي ته په غاړه کيږي، د عليخان نظريه هم د شعر په نسبت لکه د پخوانيو نظريه داسې ده اوس هم ځينې کسان شته چې وايي شعريو ښايسته لوبی دی چې کله په کښې دوا او کله پکښې زهر لويږي يا شعر يو زيور دی چې کله ښې ښځې او کله بدې ته په غاړه کيږي (۱)

مگر د عليخان په نظريه کښې يوشی شته چې دی يې دې خبرې ته اړ کړی دی چې شعر ته لباس ووايي، هغه شی دادی چې عليخان له ځينو داسې ملايانو سره خبرې کوی چې هغوی شعر ممنوع گڼي نودی مجبور دی چې شعر ته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب يې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بيتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمان شعر په څه گڼي ممنوع

ډير ابیات له آنحضرته دي ممنوع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه يې اغوندي انسان گاهې سبوع

که چيرې عليخان بې ددغسې کوم عامله د شعر حقيقت بيانولی يا چا ترينه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ يقين دی چې شعر به يې تش لستونی نه و گڼلی ځکه چې عليخان کوم داسې شاعر نه دی چې د شعر حقيقت او معنويت ته نه وي پريوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده ديوان وگوري او دده شعرونه له نظره تير کړي يقين به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډير سره لري دي. مگر خبرې د اقتضاتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په يوه شي کښې بل شاته وي نظريه يې هم بل راز شي.

(۱) پدې باب په بله ډيوه کې يومضمون شته چې دلته يې بيانہ رانقلوم.

رحمان بابا چې د شعراو ادب په مقام کېني لور خای لري اوسری يقين کولی شي چې دده له نظره د شعر حقيقت پټ نه دی پاته، خوماته يې په ديوان کېني کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظريه په کېني بنکاره کړی وي او مور پوه شو چې شعر دده په نظر کېني څه راز و؟ مگر چې د شعر رنگ و صورت ته يې گورو اودا هم په نظر کېني نيسو چې دی خپل شعر په ساده انشا اوسوزان شعر ستايي پوهيرو چې دی په شعر کېني معنوي حقيقت اوسوز خوښوي او ساده جمال ورته ښه بنکاره کيږي.

په ژوند کېني د شعر او ادب اغيزه

که ژوند او حيات ته ښه خيرو او دانسانانو کاميابی اوناکامی په نظر کېني ونيسو، د بدبختيو اونيکبختيو په پټوپټو سببونو پسې سترگې وغورو پوهيرو چې ادب او ادبي رجال په دنيا کېني موفق دي او ژوند دادب په ارابو روان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کېني مقبول او هغه کسان چې په بدنظر کتل کيږي په عقل او فکر، عمل او کردار کېني به يې لږ فرق وي مگر په ادبي لحاظ به ډير تفاوت لري.

دا چې له يوه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهيږي يادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړيتوب لري، ددې ټولو خبرو رجحان د هغه ادبي حيثيت اوشخصيت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبيرونه دي.

که سړی داشخاصو شخصيت تحليل کړي او هغه ټول صفتونه چې د اشخاصو شخصيت ترې نه تشکيليږي تجزيه کاندې هېڅ شک نشته چې ادبي خصايس او مميزات په کېني ستره برخه لري او داجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه خای کېني دی. دلته تاسې د ځينو بدبختوشاعرانو حال اوحيات په نظر کېني مه نيسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خورو خبرو، ظرافتونو او لطيفو، ادبي حکاياتو او اشعارو استفادې کوي خورا لږ دي اوهيڅ په حساب کېني نه راځي.

دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه يواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حال له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخيستلی شي اوکله کله مناسب بيتونه هم په ځينو مواردو کېني ويلي شي نو ددغه راز تطبيقي ادب خاوندان که څه هم بيسواده وي او څه نه شي ليکلی ادبي رجال او د ادب خاوندان بلل کيږي، دغه راز ادبا تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرايدو يامجلو کېني مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کېني يې وگورئ چې څومره ډيراو څومره موفق دي.

که چيرې شعر و ادب يوه و بولو او شاعرانو ته ددغې ډيوې سوي پتنگان ووايو، ويلي يې شو مگر کوم اشخاص چې ددغې ډيوې په رڼا کېني ناست دي، او ادبي محفل يې جوړ کړی کله دشمع په نسبت اوکله دپتنگ په نسبت ښه ښه بيتونه وايي او په مخکېني ورته کتاب وکباب دواړه ايښي وي دا هماغه ادبا دي چې له شعراو ادبه گټه او استفاده کوي. هرچاته به پخپل کوروکلي کېني ځيني کسان معلوم وي چې هغوی په خلقو کېني نفوذ او تاثير لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پيدا شوی وي څوک چې له خلقو سره په خوره ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.

د خپلې مدعا لپاره ادبي دلايل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډير تاثير لري پيدا کولی شي هغه هرگوره په جامعه کېني مقبوليت لري او په ادبي مهارت باندي عزت، ثروت، شخصيت، ښه شهرت، هرڅه گټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حيات حاکميت لري او په دغو خورو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې مور خپه یواو خپګان راپیښ شوی وي، یا کوم مصیبت او بد بختي راغلی وي نو په ادبي ویناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو، په دغسی احوالو کېنې که په یو داسې صحبت او مجلس کېنې کېدون وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یا څوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حال نه پاته کېږي او په وضعیت کېنې تغیر راځي که چېرې کوم دښادی مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق او ادبي استدلال د خوشالی شعرونه ډیر کار کوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کېږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کېنې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادی کېنې راسره دی او یوه خوره یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زیری راکوي په همدغو مړه وینا هم دادب تعریف نه تمامېږي باید ووايو چې ادب په جګړواو دعوو کېنې شاهد او حکم هم دی ځکه چې په اکثره مجالسو کېنې چې یوه خبره دڅو تنو په قضاوت فیصله کېږي هلته ادب او ادبي اقتدار ډیر ډیر کومکونه کوي که خبره دواړو ته ولاړه شي په هغه حای کېنې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالفو او مجالسو چې تیرشو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډیرې پټې اوشکاره خبرې لري اویوره محرم معلومیږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزیمانو همشین دخطابو په ممبرونو هم درېږي او په مکتبو او مدرسو کېنې داخلاقو درس هم ورکوي. کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندري وایي چې دتوریالیو او ننکیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خواکېنې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هر شاعر چې کوری په یوه شعر کېنې به ځان یوراز ښيي او په بل کېنې به بل شان معلومیږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان دشاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څو ک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

رښتیا وایي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کېنې ښکاره کوي مګر دا تعریف یوازې دشاعر دپاره نه دی او هر انسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې کوری دخپل احساساتو لږ او ډیر تابع دی او له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وري او دشاعر پاتې کېږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادېږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چېرې همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هیږزری نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کېنې یوراز نه وي او په ډیرو شیانو کېنې یې فکر یو راز او بل راز کېږي ډیرځله په کوم مجلس کېنې په کومه موضوع بحث کېږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کېږي چې د اکثره اشخاصو فکرونه هم ورسره اوږي را اوږي او خیالونه بل راز کېږي. ډیر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوینس کړي بل شان شي چې په طبیعي احوالو کېنې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کېنې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډیر فرق په کېنې راځي اوواقعات وحوادث بیخې بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوال او روحي کیفیات په نظر کېنې ونیسي ارومرو به اقرارو کړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کېنې یوراز جلوي کوم اوپه کور و خلوت کېنې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې دشاعر نه دی دډیرو دی. هر انسان کله له دنیانه مرورشي اواخرت په خوب ویني کله بیا ددنیا یوه شېبه عیش او عشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډیرو احوالو کېنې داحساسی او ادبی اغیزو تابع وي او کله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثريت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزمانی اومکانی اغیزو او حواد ټو له تاثیر لاندې وي او تعقل هم دغو اغیزو اوتاثراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر دشاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کيږي او کله به عشقي رنگ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننگ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننگ وغيرت په ډبرو ولي، نو هيڅ تعجب نشته که خوشحال خان يو وخت وايي:

مخ دهغو تورشه چې يې مينې نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل مينې فاني دي
مکړه دنفس نغوته دهوا په لوري مه خه
واړه دنفس چاري شيطاني، نه رحمني دي
کردبدو مکړه بدکاران دبدو کرکا
هرچې نیکوکار دي دنیکي په دهقاني دي

وخوري خملي پاخي نه دي فکرنه دي ذکر
ته خه سړي نه يې دا خوبونه حيواني دي
مه اوسه بي ذکره هميشه اوسه په فکر
ذکر فکري واړه دزړه کاردی روحاني دي
ډير خلق ناپوه دي چې يې ډارنه شي له مرگه
خاندي هوسيري په خه خوبس په ناداني دي

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مينو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره ناري وهي چې خوله يې راکړه.

ياوايي:

مست يم می پرست يم هميشه اياغ په دست يم

يوساعت چې ځي راباندې غم دی بي اياغه

تل هوا هوس کړه تر اوله يوپه لس کړه

ستاله غمه خه دي که زه ولاړم له فراغه

مگر په دې ويلوې هم تنده نه ماتيري او په ډيرو صريحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس برېدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله گناه او هيڅ انسان داسې نه شي کيدای چې دنفس له خواهشاتو چورلاس واخلي ياشپه او ورځ په لهو ولعب مصروف شي او هيڅکله ورته دمړينې فکر پيدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کيږي او نه بيخي شهواني کيدی شي نوکه څوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي بايد مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي ياپه بل عبارت هم داکوي هم هغه که چيرې شاعر هم دنورو غونډې ټک يا هونښار شي چې دزړه خبرې اوخپل تمايل پټ کړي ژوند يې يوراز او نغمه يې بل رازوي په شعر کښې به هرگوره دغه خوند او كيف پاته نه شي ځکه چې شعر خود همدې لامله په زړونو تاثير کوي چې د زړه خبرې دي او له حيات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب دتاثير او اغيزې په لحاظ له علم او فلسفې نه ميدان وړی دی او

هغه کسان چې ادبي او خطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال او ادبي سحر په اثر دخلقو په احساساتو لوبې کوي په هغو کسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهينو کاراخلي دهمدې لامله دا اجتماعياتو يو لوی عالم، گوستاولوبون وايي:

که غواړي چې يو جمعيت له خپل تاثیر لاندې راولي نو هرڅه چې ورته وايي په تاکيدي ډول يې وايه او په ډير حرارت يې مکرر کوه! صحيح براهين اومثبت حقايق پريږده او له علمي او منطقي جدول څخه کارمه اخله، له هغو حرکتو اوتمثيلونو ډير کاراخله چې حواس له تاثیر لاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، ورورولي، علم، حقیقت، مساوات ډير ډير وايه! پخپلو خبرو کسې دخلقو خواهشات له نظر لاندې نيسه نه عقلونه.

دگوستاولوبون له دې څو خبرو به معلومه شوی وي چې دادب تاثیر په خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحيح براهين يامثبت حقايق دومره اثر نه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظر تشبیهات يې لري.

که مور پخپله هم په حیات کسې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبيرات او ادبي براهين په رښتيا ډيرقوي دي او دغه راز ادبي رجال چې لکه گوستا لوبون د جمعيتو نو دمتاثر کولو په چل پوه شوي دي او دخپلې وينا په ادبي جاذبه يا دخپلو اوضاعو او حرکتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که ليکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وايي او که دنوروله اشعاروکار اخلي په جامعه کې نفوذ پيدا کوي اوله علمي او عملي رجالو څخه برکښي.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته يې ضرورت نشته پريږدي او يوازې هغه شاعران په نظر کښې ونيسي، چې پخپلو اشعارو يې له پادشاهانو او لویو خلقو څخه ډير انعامونه اخستي دي او ډير قدرونه يې ليدلي دي. د دوی شمير هم دومره زیات دی چې لکه خزانه عامره يولوی کتاب پرې ډک دی اوڅو تنه يې دلته يادوو:

امير خسرو: دې شاعر له ډيرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخشونه ليدلي چې دټولو بيان او رډيري. يوه صله يې چې له سلطان قطب الدين څخه اخستی ده هغه د يوه هاتي (فيل) په تول سره او سپين وو. فرخي سيستاني: په يوه قصيده له امير ابوالمظفر ناصرالدين طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جايزه کښې واخيستل.

فطرتي کشميري: په دوه بيتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخيست.

سيد ذوالفقار شرواني ته په يوه مدحيه قصيده يوه وزير ۷ خرواره ورينيم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاده داراشکوه په دې يوه بيت:

تاک راسرسبزکن ای ابرنيسان در بهار

قطره تامی ميتواندشد چرا گوهر شود

يولک روپۍ وبخښلي.

حياتي کاشي: ده ته جهانگير پادشاه دتعلق نامې په يوه مبحث باندې دده په تول سره او سپين ورکړه. ارزقي وايي: چې طغان شاه سلجوقي کومه ورځ دتخته نرد لوبه کوله مگر لوبه يې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هرساعت به يې تورې ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډيرپه ويره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي يوه رباعي وويله چې دده له لوبې يې دحسن تليل په ډول ښه تعبير وکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا يې وروبخښلي اولوبه کوونکي هم له خطر ه خلاص شول، رباعي داده:

گرشاه سه شش خواست سه یک نقشی فتاد

توطن نبوری که کعبتین داد نداد

شش چون نکرست حشمت حضرت شاه

از حشمت شاه روی برخاک نهاد

په دې رباعی کېږي نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مگر تقدیر داسې پېښوي چې د شپږو خالو مخ د ځمکې لورته کيږي او درې خاله راووزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کيږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کيږي ارزقي په دغه وخت کې وایي هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړي د شاه له هېبته مخ په خاوروړدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هیڅ خپه شوی و، دغسې په هیڅ او خوشې خبره خوشحالیږي او هغه لاس چې توري ته یې وور بخش ته یې اوردوي.

دې خبرې ته څه ډیر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یو راز او بل راز کيږي او ادب دغسې ډیرې اغیزې لري. سلطان محمود هم کوم وخت په بل حال کې و، او دایاز دځنو لنډولو حکم یې صادر کړ، چې دهغه ځنې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نیا پیدا شوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډیر ډیر کارونه کولی شو مگر هغه ځنې یې په هغه ساعت نه شوې اوردولی او حسن و جمال یې بیرته ژر نه شو راکړځولی، داپښیماني ورو ورو زیاتیده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کې هیچا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هونبیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کې څه کار نه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سریده. دټولو سترګې عنصرې ته اوبستې او هغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصرې په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویل:

گرعیب سر زلف بت از کاستن است

چي جای بغم نشستن و خاستن است

وقت طرب و نشاط و می خواستن است

کاراستن سر زپی ر استن است

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالي راغله سلطان دعنصرې خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعی ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترګه کوري هیڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کې نوڅه دي؟ مگر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هیڅ په کې نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډیر وجواهرو ځان خرځوي.

دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:

سبابه فلانکي ځای ته دبنکارلپاره څو مکر هر څوک که دمخه تللی و سړیې دو هلو دی ، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو کوري چې یوسړی دمخه روان دی او بنکارته ځي پادشاه په ډیر قهر وویل ته نه یې خبر چې ما پرون څه ویلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو اوپوه شو چې بې له شعره بل هیڅوک دپادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ویلی نو یې دابیت ووايه:

من آن ستاره صبحم که از طریق ادب

همیشه پیشرو آفتاب می باشم

دابیت نه و یخې اوبه وې چې د قهر و غضب په اور تویې شوې اوعتاب په لطف و مرحمت بدل شو. دغه راز ادبي اغیزې اوس هم شته مگر په بل رنگ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهر او طلا نه ورکوي نو په زړه کې خو ځای ورکوي او څوورځې پس یې په غیر مستقیم ډول تاثیرات څرگندېږي. اوس هم مور ملتفت نه یو کنه هر څوک ترپوه حده د خورو خبرو او ادبي تعبیراتو له اثر لاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي. یوه ورځ چا حکایت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کور وکلي ته راغلم او تقدیراً په دواړو سترگو غومبسو وچپچلم نو څوک به چې لیدو ته راتله ورته به ویل کیده چې صحت یې ښه نه دی او دراتلو یا کښینا ستلو توان یې نشته، بله ورځ یو آشنا راغی چې دخواړه صحبت خاوند و او دهغه د خورو خبرو خاطرات مانه وو هیر کړي. نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبت نه مې زړه صبر نه شو کړای او په پتو سترگو یې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حال ولیدم راته یې وویل: ډیره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم درپسې خپه شوې وې او په سترگو یې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقیقت نه لري اونه دغومبسو له زرونه څوک خبر دی چې مور ولې چیچي، اود څه دپاره داکار کوي؟ مگر ادبي تعبیرات که څه هم واقعیت په کې نه وي خو اثر په کې وي او ویلی شو چې ددغه سړي لیده به هم په دغسې حال کې د همدغه راز خبرو په اثر کې وو او په حقیقت کې همدغه خبره دلیدو واسطه شوه.

دې راز خبرونه باید سړی په بې اعتنایۍ ونه کوري ځکه چې مور هر یوه مجلسونو کې په همدغسې خبرو هم خوشحالیږو او هم قانع کیږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عینکو کوري دقناعت وړ به نه وي مگر څوک په کې له قضاوت او حکمت نه کارنه اخلي او په پتو سترگو یې مني.

مشهوره ده چې کوم وخت شیخ بوعلی سبنا دبوسعید ابوالخیر په مجلس کې ناست و او څوک راغی چې سړې خورېږي، هغه یې په دمولو شروع وکړه بوعلی سینا په خندا شو، بوسعید ابوالخیر ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندي؟ ده وویل چې دسررد ښايي چې دصفر په اثروي نودم یې څه چاره کولی شي؟ سعید ابوالخیر ورته یوه سخته خبره له خولې وایسته چې شیخ ډیر خپه اومتاثر شواو بیایې ورته وویل په تاغوندي یو لوی حکیم باندي یوه ادنی کلمه دومره تاثیر کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثر نه کوي شیخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کې یې هیڅ ونه شوویلی سړی چې دبوسعید ابوالخیر په خبره کې غور کوي پوهیږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مگر بوعلی غوندې یولوی سړی پرې قانع شوی او دسعید ابوالخیر په نسبت یې ویلي دي: هغه څه چې زه پرې پوهیږم دی یې ویني.

په دې کې څه شک نشته چې دمونه ډیر تاثیر لري او ډیر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مگر دغه دلیل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډیر مجال لري خوادبي دلایل یې بحثه منل کیږي او هغه جدل چې په علمي براهینو کې کیږي دلته نه کیږي.

خطابي مقام دا امتياز پيدا ڪري ڇي ڇوڪ به يي دخبرو ترديد نه کوي او هر ڇه به يي اوري په شعر او ادب کنيي ڏيري خبري شته ڇي ڇوڪ يي دعلم ومنطق له مخي اثبات نه شي کولي مگر ددي لامله ڇي منکر او معترض نه لري نو سري ورته مسلمات ويلي شي.

درحمان بابا دا بيت:

باد ڇي ستا په زلفو باندي نيت دپريشاني ڪر

حڪه يي گردونه دجهان واره په سه سردي

دواقفيت او حقيقت په لحاظ هماغسي خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت ڇي د مخه تيره شوه حڪه ڇي دلته هم د باد په سر د جهان گردونه کيدل ددي دپاره ڇي زلفي پريشاني د شاعر يو تصوردي ڇي دي به يي هم په زره کنيي نه مني مگر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستي وي او هيڅ فکريه ورته ددي خبري په ترديد کنيي نه وي پيداشوي حڪه ڇي ادبي لذت يي سري دغسي سوداگانوته نه پريږدي. په يوه بيت کنيي خوشحال خان خٽک هم خپلي معشوقې ته وايي:

په مال مال کاتنه عاشقان وڙني

ستا په سترگو کنيي ڇي دي دقصاب

مگر هيڅوڪ نه وايي ڇي په سترگو کنيي خو ڇي نه ڄاڻيري او ڪه په سترگو کنيي ڇي وي نو ڇي عاشقان وڙني خوشترگي به هم رندي ڪري، دا بيت سره له دغه اعتراضه ڇي هيڅوڪ يي نه شي کولي او نه يي کوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب ورتنه بنڪاري. ددي سبب همدا دی ڇي شعرو ادب بيل ځای لري او ڇوڪ ورته په هغه سترگه نه کوري ڇي نورو خبروته کوري. په شعر کنيي لکه ڇي خوشحال ويلي:

ڪه په نظم کنيي ڪارگه او تپوس راوري

هم دزرونو پوه بنڪارگرځي لکه باز

تپوسان او ڪارغان دبازانو ڪارکوي بلکه باز زرونه نه شي وړي او دوي زرونه وري.

په کومو خبرو کنيي ڇي دادب مالکته ڪڍه شي هغه په هر ڇا اثر کوي او هرڇوڪ يي خوشبوي. وايي ڇي دهارون الرشيد دوه زامن وو، ڇي يوپري ڏيرگران و اوبل لږ، چارو ځني دسبب اوعلت پونبته و ڪره، پادشاه دهغه مخکنيي خپل ناگران زوي راوغوشت، هلته خوداني مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوي ته يي وويل ڇي داڅه دي؟ هغه وويل:

«مساويک» يعني مسواکونه، دي يي رخصت ڪراو خپل گران زوي يي راوباله له هغه نه يي ڇي تپوس و ڪر هغه دا جمع استعمال نه ڪره حڪه ڇي دي جملي سره يي التباس درلود ڇي سري چاته په عربي ووايي ڇي ستا مساوي يعني ڪاف په کنيي خطابي شي او اضافي ترڪيب شي.

نو خپل مقصد يې په بل راز ادا کړ او ويې ويل چې مفرد يې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وويل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی يې. له دې واقعي اودې جواب څخه معلومېږي چې دپادشاه يوزوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته کران و.

وگورئ! ادب اوادبي خبرې په زامنوکښې هم فرق راوړي او دپلار په نظرکښې هم يوزوی له بل څخه ښه کوي. له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی يې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې يې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکارېده. داخبره البته څه علمي اوفلسفي قيمت نه لري مگر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندۍ پاته شوه او دزمانې باد يو نه ورله.

په يوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته يې وويل چې انکورخو پاک اوحلال دي او دانگورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل داچې سړی که څه په سترگو نه ويني نو څه پوهېږي چې هغه شته (غرض يې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض يې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسېږي نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کيږي او ملامتېږي؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه يې را واخيسته او دی يې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض يې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويسته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رخه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب مې ورکړی دی. دی وايي انکور او دانگورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی پوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاورو او ياپه اوبو وولي نه ژوبليږي، که خاورې او اوبه يوځای کړي اوخپته شي نوپه خپته هم څوک نه دي ژوبل شوي مگر چې لمرته يې کيږدي او وچه شي نو بيا سړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتېږي؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترگو نه ويني هغه نشته نو دغه دردچې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترگونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مگرچې سړی گوري دا څو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم وفلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای ښايي چې هغه يې دومره ژر نه وای قانع کړی اونه يې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه يې په سرخاورې باد کړې، حاکم ته دده عرض بې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهی يې! سړي چې په مخ څپيږي وخورې بيا راوړاندې شو اوويي ويل: حاکم صاحب!

تـاچې پـه مـخ څپـيږـه خـوړـې بـيا رـاوړـانـدې شـو او وـيـي وـيـل: حـاکـم صـاحـب!

لـه اوبـنـه کـوډکـې سـترگـې چـا تـه وـاړـومـه

ددې لنډۍ په اوریدو د حاکم وضعیت اوفکر بدل شو او امر يې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

د ادب تاثیر په اسلامي فقه او دیني احکامو کې

ادب او ادبي فنون خو د هر علم او هرې پوهې لپاره یوه ښه وسیله ده او بشر په علم و معرفت کې اصلي او اساسي برخه لري مگر په دیني احکامو او مسایلو کې یې دومره تاثیر وینو چې ټوله فقه راته یو ادبي استنباط معلومېږي. که چېرې د اسلام علماؤ ادبي قوانین نه وای کشف کړي او په ادبي اجتهاداتو نه وای موفق شوي هیڅکله به څوک دقران کریم په اسرارو او معانیو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسیر به میدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوین شوې، فرائض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه وو بیل کړي، هغه اوامر چې یوازې اباحت ترې معلومېږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به یوازې گڼل کیده او د ډیرو حقایقو په مخ به پرده برته وه.

همدغه ادبي اصول او قوانین دي چې خلک یې د خدای د کتاب په فصاحت و بلاغت و پوهول او دخدای احکام یې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البیان، اصول البلاغت، فقه اللغة اوصرفي و نحوي مسایلو په مرسته یې معنا ته لاره پیدا کړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پیدا شول.

هرکله چې زموږ دیني کتاب (قرآن کریم) د فصاحت او بلاغت له حیثه داعجاز حدته رسیدلی او زموږ ښکلی رسول (ص) هم افصح العرب بلل کيږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پیغمبر په وینا پوره پوهیدل ډیره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقایقو زیات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو او عباراتو، دالتونو او اقتضاتو ښه پوهیږي. او په نبوي احادیثو کې بصیرت پیدا کوي، که مور اصول الفقه په غور و کورو بې له ادبي مسایلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شی نه دی، که چېرې د دین امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه وای آشنا دغه صحیح اجتهادونه به نه ووشوي؟

په اصول الفقه کې د شرعي احکامو پیژندل په څلورو تقسیمو پورې اړه لري:

اول تقسیم: دلفظ په اعتبار دی دصیغې او لغت له حیثه چې اقسام یې دادي: خاص، عام، مشترک، ما اول، داتقسیم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.

دوهم تقسیم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دی چې هر یو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.

دظهور اقسام: ظا هر، نص، مفسر، محکم.

دخفا اقسام: خفی، مشکل، مجمل، متشابه.

درېم تقسیم: دلفظ داستعمال په اعتبار دی او اقسام یې دادي:

حقیقت، مجاز، صریح، کنایه.

څلورم تقسیم: دمراد او مقصد پیژندلو په اعتبار دی چې قسمونه یې دادي:

عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاً دنص (۱).

لومړی اودرېم تقسیم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسیماتو اوس دمثال په ډول د ځینو اقسامو تاثیر او اغیزه په فقه او احکامو کې داختصار په ډول ښیو:

(۱) هرکله چې ددغو ټولو اقسامو تفصیل زښت ډیر اوردیږي او په دغسې ضمني بحث کې نشي راتلای نوله بسط و تفصیل څخه یې صرف نظر وشو.

حقیقت او مجاز

حقیقت په درې ډوله دی: متعذر حقیقت، مهجور حقیقت، متعارف حقیقت، که چیرې د یوه لفظ حقیقي معنی متعذر ه یا مهجوره وي د ټولو په اتفاق مجاز مراد یري نه حقیقت.

نوکه یوسړی قسم وخورې چې زه به د فلانکې کره قدم کښیږدم او بیا د هغه کاله ته په آس سپورنوزي قسم پرې اوري، که څه هم حقیقتاً یې قدم نه دی ایښی که چیرې له دروازې نه قدم دننه کړي او بې له دینه چې ننوزې هغه کره قدم کښیږدي قسم پرې نه اوري که څه هم حقیقتاً یې قدم ورکړه ایښی دی، ځکه چې دلته له قدم ایښودلونه مجازي معنی مراد یري چې ننوتل دي نه قدم ایښودل نو حقیقت دلته عرفاً مهجور دی.

همدغه شان په دې حدیث کښې: «لاتبیعوا الدرهم بالدرهمین ولاالصاع بالصاعین» چې یوه روپۍ په دوو روپو او یوه پیمانې په دوو پیمانو خرڅول منع شوي دي. د پیمانې حقیقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې د یوې پیمانې او دوه پیمانو غله ده، نوکه څوک دلرگي یاد کوم بل شي یوه کونډۍ او کاسه په دوو باندي خرڅوی سود او ربا ورته نه ویل کیږي ځکه چې له یوه لفظه څخه په یوه حال کښې حقیقي او مجازي دواړه معناوي نه مراد یري.

که یو لفظ مستعمل حقیقت لري او په مقابل کښې یې متعارف مجاز نه وي موجود د ټولو په اتفاق حقیقت مراد دی نه مجاز، او که متعارف مجاز هم وي نو امام ابو حنیفه (رح) وایي چې حقیقت اولی دی او دامام محمد او ابو یوسف په نزد دمجاز په عموم باندي عمل کیږي.

ددوی اختلاف هلته معلومیږي چې یوسړی قسم یاد کړي چې زه دغه غنم نه خورم او بیایې نینې یادوډۍ وخورۍ نو دامام ابو حنیفه په نزد د نینو په خوراک حانث کیږي او د ډوډۍ په خورلو نه حانث کیږي ځکه چې نینې مستعمل حقیقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نو دی حقیقت ته په مجاز باندي ترجیح ورکوي مگر د هغو دوو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز د عموم په ډول حانث کیږي.

صريح او کنایه

صريح هغه لفظ دی چې معنی یې څرگنده او ښکاره وي او کنایه هغه کلمه ده چې معنایې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډیر فرق لري، که صريح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که د ټوکه په قسم وي او که په زړه کښې یې کوم بل مطلب نیولی وي هم خپل کار کوي او طلاق یا عتاق واقع کیږي اونیت ته هېڅ ضرورت نشته، مگر په کنایاتو کښې نیت یا د حال دلالت ضرور دی، که یوسړی په غلا (سرقه) یا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صريح دي په حد کیږي یعنې دغلا په اقرار یې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅیږي او په دې بل اقرار په درو کیږي یا سنکسار یري مگر که د زنا د کلمې په عوض جماع ووايي یا دغلا اوسرقي په ځای (مثلاً) ووايي چې ما د ده مال اخیستی دی نو حد نه لازمیږي او لاس نه غسیږي ځکه چې جماع د هسې یو ځای کیدو معنی هم لری او اخستل هم ډیر ډولونه لري او احتمال لري چې په بیع به یې ورته اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مراد یې ښکاره وي او تامل او پوښتنې ته په کښې حاجت نه وي او له صیغې څخه مطلب او مراد معلومیږي ظاهر ورته ویل کیږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کښې وضاحت زیات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلک راغله نواحمد مې وليد. دلته دکلي د خلکوراتک يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مگر دا احمد ليدل نص بلل کيږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په ښکاره والی دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکښې زيات وضاحت وي او دتاويل وتخصيص احتمال پکښې هېڅ نه وي موجود، لکه دا آيت «فسجد الملكة کلهم اجمعون» په دې ايت کښې دملایکو سجده کول ظاهر بلل کيږي مگر د آدم عليه السلام تعظيم بيانول پکښې اصلي مقصد دی. هرکله چې «فسجد الملكة» وويل شوه دا احتمال پيداشو چې ټولو ملایکو به سجده کړی وي او که ځينو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لاهم کله کله کيږي بل دا احتمال هم و چې هرې ملکې به يوازې يوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به يوځای سرپه ځمکه ايښي وي؟ چې کلهم اجمعون وويل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)

که چيرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) يو له بله تعارض پيښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دوو آياتو کښې:

(واحل لكم ماوراء ذلكم ان تبتغوا بما مالکم)، (فانکحوا ما طاب لکم من النسا منى وثلث ورباع) چې په لومړی ايت کښې يې له محرماتو چې په ايت کښې دمخه ذکر شوې دي دنورو ښځو رواوالی هرڅو چې وي د عدد له تعينه ترې معلوميږي، او دوهم ايت له څلورو نه زياتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آياتو مقابله راغله مگر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهر دی دا حکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوز نه دی روا.

داستثنا بحث

د دين دمجتهدينو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبني وي چې يوله دغسې اختلافونو څخه داستثنا بحث دی، په دې بحث کښې دامام اعظم (ابو حنيفه) او امام شافعي رحمة الله عليهما ترمنځ اختلاف دی. امام اعظم صاحب وايي که يوسړی اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مگر لس کمې نو دا کلام په حقيقت کښې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي يعنی لکه چې په لسو باندې بيخي له اصله اقرار نه وي شوی اما شافعي صاحب وايي چې نه، ده يوځل په سلو اقرار کړی وروسته يې لس د جکړې اومعارضې په ډول ترينه کمې کړې.

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زيات وضاحت نه وي او يوازې دهمدې له امله ورته محکم وايي چې دمنسو خيدلو احتمال پکې نشته او حکم يې ټينگ دی او وروسته درسول (ص) له وفاته ټول مفسر ايتو نه محکم بلل کيږي ځکه چې دمنسو خيدو احتمال رفع شو نو دمحکم له تفصيل څخه صرف نظر شو.

دا اختلاف بنايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مگر په شرعي احکامو او د قرآن کریم په تفسير کې د خل او تاثير لري.

شافعي (رح) وايي که مور استننا داسې وگڼو لکه چې په مستثنی بېخي اقرار نه وي شوی نو د توحيد د کلمې (لا اله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفي به يې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مگر که مستثنی د معارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به يې داسې شي: نور خدايان نشته مگر يو خدای شته، نو هم به نفي شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کې وايي چې په کلمه توحيد کې مقصد دنورو خدايانو نفي ده ځکه چې د خدای په وجود خومشکران هم قایل دي مگر شريکان ورسره پيدا کوي او که مور په استننا کې په معارضه قایل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نو په دی آيت کې «فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاماً» چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کې پڼخوس کم زر کاله تير کړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پڼخوس ترينه وباسو د خدای په کلام کې به کذب راشي نعوذ بالله منها. همدغه داستننا په مساله کې يوبل ځای هم دا دواړه امانان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ د احمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مگر سل کمې. امام شافعي صاحب وايي چې د هريوه څخه سل روپۍ کميږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيدا کوي دغسې استننا هم ده. مگر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کميږي او شرط او استننا يوله بله فرق لري، ځکه چې که د شرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روژې ونيسم يوځل به په خيرات کړم يوځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيدا کوي مگر استننا هغسې نه ده او بيل حکم لري د ابحت د دوؤ ترمينځ د عربي ادب په لحاظ ډير دقيق نکات لري چې نور بحث پکښې د طوالت موجب ګرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کې ډير تاثير کړی دی چې د نمونې په ډول يې داڅو مثالونه ښيو: په دې آيت کې «ولاتقل لهما ف» چې خدای پاک د مور پلار په حق کې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شول چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کې پرته ده او اهل لغت پرې پوهيږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دمور و پلار وهل اورتل هم منع شول. ځکه چې په دې کې اذی او ضرر لا زيات دی. مگر که په کوم قوم کې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعمالیږي او څه ضرر په کې نه وي نو بيا اف ويل څه ګناه نه لري.

په عربي کې د لحم کلمه چې په پښتو کې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کې دلغوي ذوق خاوند دی هغه پوهيږي چې په دی کلمه کې د شدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی دکب (ماهي) په غوښه کې نشته نوکه څوک قسم وخوري چې زه لحم (۱) نه خورم او بيا کب وخوري قسم پرې نه اوړي ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کيږي (۲).

(۱) هرکله چې په پښتو کې داندقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه، نو په مثال کې می عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله، په دغس مواردو کې پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا احتیادي مسایل دی او اجتهاد اوس په ديني مسایلو کې منع دی.
(۲) سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماتريا ويل شوې دي.

همدغه شان که کوم عرب ووايي چې زه فاکهه نه خورم اوبيا انکور خوري، ده فاکهه چې مور ورته میوه وایو نه ده خورلی حَکَه چې په عربي کبې فاکهه دخوراک هغوشیانوته وایي چې تلذذ په کبې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انکور کبې غذائیت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقیق په لحاظ وزی.

فقهې مسالې له ادبي مسایلو بیان او معاني یانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک یې یو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثر کبې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کبې کړي دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کبې بصیرت پیدا کړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي اوپه ادبي دقایقو وپوهیږي. په کلماتو کبې عام و خاص، مشترک و موؤل، حقیقت و مجاز، صریح و کنایه و بیژني، دکلام سیاق و سباق، د ظهور او خفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کبې بیلابی پیدا کړي همدغه سب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هیڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره ونبودل شي یو کتاب پرې ډکیري او په دغسې فصل یا باب کبې نه حائیري حَکَه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

د ابن زبیری د اعتراض حُواب:

ددې آیت په استناد «انکم وماتعبدون حسب جهنم» ابن زبیری داعتراض په ډول درسول الله صلي الله عليه وسلم په حضور کبې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیر(ع) ته خو هم عبادت شوی دی نو دوی به هم په اور سوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کبې وویل: «ما جهلک بلغة قومک» یعنی ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهیږي او د دې امتیاز نه شي کولی چې (ما) په ماتعبدون) کبې دغیر ذوی العقولو لپاره استعمالیږي او دذوی العقولو لپاره په ژبه کبې (من) استعمالیږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وگورئ په دې حای کبې زموږ پیغمبر ددې اعتراض حُواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقیق په اساس څنکه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضروردي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډیرو بیخایه لغزشونو او نا پوهی څخه ژغوري.

په دې ډول ډیر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کبې ډیره اغیزه لري اومعلومیږي چې د ډیرو دیني مسایلو نیلې اوریښې ورپورې تړلي دي.

د ادب ښه او گانه

په یوه ادبي کلام اوشعر کبې دوه ډوله ښکلېتوب وینو چې یو دادب په معنوي او حقیقي پیکر اوصورت کبې حای لري بل یې په لباس او زیور کبې، دادوه جماله باید یو له بله وپېژندل شي او هر یو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښایي چې یوازې په رنگینو الفاظو او دکلام په اقسامو باندې لوبې کول ادب وبولي مگر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شیانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیال اوتمثیل یې بولي. پخوانیو ادباؤ اود ادب مبصرینو او متقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصول مقرر کړي دي چې باید کلمات او دکلماتو ترکیب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوی د موضوعه اصولو په قرار د بیان وبدیع په زیور او گانه ښایسته شي.

په دې کبې هیڅ شک نشته چې دا شیان دکلام په محاسنو کبې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مگر حقیقي ادب داوسنی پوهانو په

نظر کښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډیره اعتنا او مقصودي نظر کتل دوی ورته د اداتو او ادو اتو په نظر کوري.

اوس خلک د ادب ذاتياتو او ذاتي خصايصو ته ډیر اهمیت ورکوي او پخوا د ادب حليه او کانه ډیره له نظر لاندې وه، که څوک داوسني او پخواني ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحيح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پيدا کولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحيح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانۍ ادب کښې غايه وه اوس واسطه کڼل کيږي. يعنې هغه لفظي او معنوي صنايع چې په قدیم ادب کښې د غايې په حيث ليدل کيده اوس د واسطې حيثيت لري او په ادب کښې نسبت پخوانه دکايناتو او حيات خفايا او دقايق په وسيع اواصلي نظر کتل کيږي.

څه ادبي فنون او ادبي مسايل چې په بيان و بديع اومعاني کښې ورڅخه بحث کيږي هغه ټول دفصاحت اوبلاغت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شيه اصلي او اساسي بلل کيږي.

فصاحت

د ظهور او څرگندوالي په معنی دی او هره کلمه یا کلام چې مطلب او معنایي بنسکاره وي فصیح کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسی کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کيږي يعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانوسه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافر و نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعمال یې نادر وي لکه: بزه کیدل غیر فصیح کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانۍ)، (وکانۍ)، د (واخلۍ) او (وکړۍ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر او نقل په صحیح ذوق معلومیږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.

د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلاما تو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف ونقصان یې په تالیف کښې نه وي يعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضرور دی.

که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یا یې کومه کلمه په مقصودي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پيدا کيږي اومعنی یې مبهمه کيږي يعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي. د فصیح کلام په تعریف کښې ځینې داتکی هم زیاتوي چې باید یې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دي نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسیري دا هم بلاغت بلل کيږي او د ادب په اصطلاح همدغه د بلاغت معنی ده.

بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مگر یوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کيږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هر بلیغ کلام کښې ارومرو فصاحت موجود وي او بې فصاحت ه یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مگر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی او بې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثال لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.

د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حال سره، يعنې هغه کلام چې له محل او موقع دمخاطب او ویونکي له حال سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې دفصاحت او بلاغت بحث دټولو ادبي فنونو په بحث کښې شامل دی اومستقل کتاب غواړي او په دې باب کښې څه

ليکل شوي هم دي. نو دغه د ادب دگانې برخه (ادبي فنون اوصنايع) پريږدو او د ادب په بڼه او اصلي وجود څه خبرې کوو.

اوسني ادیبان او ادب څیړونکي په ادب کېني اصلي او جوهرې شيان لکه چې د مخه وويل شو د عواطف او احساسات تخيل او تمثيل گڼي او د شعر او ادب تاثیر او اغيزه هم په همدغو شيانو کېني گوري نه په صنايعو کېني.

عواطف

عاطفه هغه داخلي قوه ده چې په نفس کېني تاثیر لري او نفسو نه متاثر کوي مگر دا هم بايد ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب يې نه شو بللی ځکه چې ځيني شاعران او خطيبان چې عمومي اميال ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځينو کلماتو په استعمال لکه: وطنيت، مليت، قومي لورتيا... د دوی احساسات راويښوي او متاثر کوي يې، مگر دا تاثر د آني اقتضاتو تابع وي نو چې هغه اقتضات بل راز شي ددوی وينا بيا هېڅ قيمت نه لري او فی الحال له اعتباره لويږي، دغه راز عواطفو چې يو ټينگ حقيقي اساس نه لري د بليخ ادب ممیزه نه شي کيدای نو په عواطفو کېني خوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

د عواطفو صدق

دعاطفې صدق دادی چې عاطفه يو حقيقي اساس ولري او د شاعر دزره غږوي. که په يوه شعر کېني داسی نه وي نو ساړه تشبیهات، پيکه توصیفونه، تکلفي مبالغې څه تاثیر نه لري او ذوق ورځني نفرت کوي. بليخ او عالي ادب لکه چې ځيني کسان گومان کوي په وهم او کذب نه دي بنا، بلکه د عواطفو په صدق مېني دي. که تاسې يو غزل راواخلئ چې شاعر په کېني دزره په شعور د جمال لور و مدار جوته رسيدلی وي او دعاطفې صداقت په کېني وي او له يوه بل غزل سره يې مقایسه کړی چې په تکلف او تصنع جوړ شوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتياڼي عواطف په کېني نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې دتاثير په لحاظ د ځمکې او اسمان قدر فرق لري. دځينو عروضي شاعرانو ځيني اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبیهاتو او استعارو زور په کېني ليدنه شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند او تاثير نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډيرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندرو کېني يوه صادق مینه، يورښتيا ني جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي.

دمثال په ډول دا دوه نمونې وگورئ:

لومړی نمونه چې له صنعت او تشبیه په کېني کار اخستل شوی:

(۱)

روغ به نه شم بې وصاله راشه کېينه

شه خبر زماله حاله راشه کېينه

اخر کیری دی فرار رم سرشـتـانو
دو حشـت په خوی غزاله راشه کبـینه
په مراد د عنـدلیب بی وفا کله
جلوه کر شوې پس له کاله راشه کبـینه
زه آرام لکه بسمل په پرهـار موم
د خپل یار شام و هلاله راشه کبـینه
نازکي دیار د طبع کره موزونه
ای شیدا ناز خیاله راشه کبـینه

دوهمه نمونه دملي سندرې یوه ټوټه:

نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه غورځوه لسـتوني دواړه راځه
په کالوچي ځان سنبال کړې زینت ناکه شې
ته له نورو نجونوزیاته شـیوه ناکه شې
دعاشـتـقولرمانه لـره قصـابه شـې
چې بورجل لره راځې لمنې نغاره راځه
نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه.....

چې بورجل لره راځي عالم خبرکه ته
 په زلفانو ورتنه پورې مېرک غبرکه ته
 يو ځلي خوږه عجم خان برابره ته
 چې موزي کره شوې بنده زاړه زاړه راځه
 نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
 له هوسه

وگورئ! په دې دوه نمونو کې يوه ارزو او يوه هوس ليدل کېږي. په لومړۍ نمونه کې شاعر خپلې معشوقې ته وايي چې راشه کېښه او په دوهمه نمونه کې ورته وايي چې اميل په غاړه او په ډير هوس راځه! مگر دوهم اواز چې د زړه غږ دی ډير خوږلکي او يو بل شان اثر لري.

لومړی شاعر له خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزال، بې وفا گل، د خمو ابرو او شهلاسترگو لرونکی اوشام وهلال وايي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مگر سره له دې ټولو تشبېهاتو او استعارو يې له دې نه چې ووايو په دې شعر کې يوه مېړاوی بې روحه جمال پروت دی نور به څه ووايو. په دوهم شعر کې چې يوه رښتيا نې ارزو او حقيقي عاطفه موجوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتي دي هغه ويل شوي، شعريو مستي او جذابيت پيدا کړي او په عواطفو کې تحريک پيدا کوي.

يوشاعر بايد په دې پوه شي چې شعر او غزل د زړه له ارزو او احساسه د اثر اقتباس کوي نه له ادبي صنايعو، او هماغه شعر په زړونو ډيره اغيزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو بايد سړی زړه د شعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمايلاتو او رښتيا نيو جذباتو پکې کارواخلي. په دې صورت کې نو تشبېه او استعاره، تخيل و تمثيل هم روح پيدا کوي او په ادبي صنعتونو کې هم يو حقيقي کيف پيدا کېږي. مگر که سړی په شعر کې يوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګين الفاظ پيدا کوي اوسره نښلوي يې، نظم به جوړشي، فن و صنعت به پکې وي مگر د زړه متحسس کولو او د بد يعي احساساتو د تحريک قوت به پکې نه وي.

همدغه ټکي ته «سرفيلپ سيدنی» پرېوتی دی چې وايي: ماغوښتل چې له خپل رښتيا نې عشق نه يو غزل جوړ کړم او خپل ټول رنځونه پکې ځای کړم ګوندې زما په عزيز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکې پيدا کاندې، په دې فکر راپاڅيدم څه بد يعي صنايع چې ذوق خوشول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړم کلمات په ډير تکليف پيدا کيدل او هره کلمه د ذوق انتخاب ته اړه وه. بد يعي صنعت چې د فطرت مولود و د دقت او مطالعې په مخکې يې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او د موسيقي څپې ماته ناشنا ايسيدې چې کتل مې زما طبعې د فصيحې وينا توان نه درلود اوسرې دعاجزی په ميدان کېښود، قلم مې په غاښ کړ او شونډی مې له قهره ووچپلې په دغه وخت کې راته ذوق وويل:

ليونيه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وايي هغه ليکه! ددې نوموړي شاعر له وينا څخه هم پوره معلومېږي چې شعرد زړه غږ دی او بې له ضميره بل ماخذ نه لري. که څوک ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچپي نورڅه لاس ته نه ورځي. مگر که زړه ته مراجعه وکړي او د زړه دوينا ریکارډ ثبت کړی، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبېهات او استعارې وي په دواړو حالونو کې ورته شعرويلی شو او تاثير پکې وينو.

دمثال په ډول يو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځينو کښې ادبي فنون دومره ډير نشته اوبوازي دهمدې لامله چې دزره نارې دي په زره اثر کوي مگر ځينې نور چې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، بڼاىست لري خو دلبري او دلربايي نه لري. لومړى قسم شعرونه:

(۱)

په سروبلانودې پيـزوان وهـي ټالونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

سترگې دې تـورې جـلـى زلفـي سمسـورې جـلـى

ستا په تندي کښې عجب خونـد کاشـنه خالونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

وخت د بهار دى جـلـى وطن گلزار دى جـلـى

راځـه چـې دواړه دباغچوو کړوسـيـلونه کنه

زلفـي جالونـه کنه

بې تامې تاب وي کله په ما کښې آب وي کله

ما په شا کړى ستا غمونـه غرونـه غرونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

دبـاره خان خـبري درومر جان خـبري

زما دشـعر نه قربـان شه نور شـعرونه کنه

زلفـي جـالونـه کنه

(باره خان)

(۲)

چپـي مـي پـه زره خـي دغم داسـي داسـي

ژونـدون مـي کـر تنگ ستاسـتم داسـي داسـي

نه پـاتي مجنون، نه فرهاد نه شـيرين شه

فنا شو پـه عشق کـبي عالم داسـي داسـي

سـيلاب مـي داوښـکو پـه مخ خـي همـيش

بهيـري لـه سـترکومـي نم داسـي داسـي

مـين دې د در يـم اي مـاه جـينـي

کـريـم مـدام خـورم قـسم داسـي داسـي

غمـاز مـي پـريـاسـي دغم پـه خـندق کـبي

زه غـوارم مـدام سـتا کـرم داسـي داسـي

نـوروزه! مشـال دـعمل خـانـته بل کـره

شـته خـاي دـخـطر پـه تـورتم داسـي داسـي

(نوروز)

(۳)

مسته په خندا د جینکو په مخکښې میره ځي
خیال یې په چاښته دی د ټول مالیت کجیره ځي
مسته چې منکی په تندي کښیږدي نیغه نیغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګوډر غاړې ته بیدریغه ځي
واړه عاشقان یې له دنیا څخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هو او ګیره ځي
مه کوه خونکاري دومره کبر په خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانو ته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنگانو ته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې د ضمیره ځي
وه دنجونو میرې ته لاڅومره لوی دماغ لري
زه د بڼې طوطي يم ته د سرو کلونو باغ لري
تاته کتی نه شم په تندي کښې بل چراغ لري
نجونې د مالیت واړه داستا د وروسته څیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دکل په خیر شنه
سخت ساعت دژمي دهر چاله زرکي هیر شنه
وری چي بلبل ودگلابل په پرخه سیر شنه
نن دباغ په لوري هغه ستا اشنا خانمیره حی

(خان میر)

دوهم قسم اشعارچي دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت کیر شوه په هاله کښي
دایي غاښ په خوله کښي زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښي
هسي رنگ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترگو
نه یي سیال په هند کښي شته دی نه ثاني په بنکاله کښي
لکه ونښلي مرغی چي په سست دام دسلولومو
هسي زه پریشانو زلفو، کښي ایستم په کشاله کښي
دازماله غمه شین زره پکښي خیال دیار دلبو
هسي رنگ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښي
ماویل عین کڼه گل دی دغنچي په لمن نغښتي
که می کوت یوکل اندام وپروت په سبزه دوشاله کښي

سرتريايه تيځ دهجرلکه نی سوری سوری کرم
خکه یم مدام داهسي پې په فريادوپه ناله کبې
که يار غوارې هومره ژاره خوردر خي عبدالحميده
داپه داچې در مونده شي په درياب نه په ناله کبې
(حميد)

(۲)

داحسینه پري مسسته په خواراغله
که ومخکې ته سپورمی دسما راغله
په روښتوب زمما داوښو شبنم نه دی
غنچې خوله چې دگل رخ په خنداراغله
دجنون زنجیر مې پرېووت وگردن ته
چې په زره مې سستا دزلفوسوداراغله
چې دې تیځ دغمزی واچاوه وخنک ته
زه هغه ساعت شوم پوه چې قضا راغله
په ژرا به مې لمن لنده وي ډیره
که خرښنده مې په سترکو شهاراغله
خانگل گل دمضمون ټول ترهسي حدکړ
چې بلبله دفارسي په ژرا راغله

(خانگل)

(۳)

داپه خوب کښې رابښکاره شو ددلبړمخ
که په ابرکښې ښکاره شو دقمرمخ
چې یې ولیده داسه تا جوهر دغابښو
پت له شرمه پخپل آب کښې کړ گوهرمخ
له حیادي غټ ومخ ته کتې نه شم
کله لید په خوړو سترگو شي دنمرمخ
راپه یاد چې دې دسرو شونډو خواره کړم
تکوم لکه مگس عبث خپل سرمخ
قلندر دمبړ اهلت ه عاشق بوله
که یې ونیوسه تابانوته دتېرمخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوې وي چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتگران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیدا کړي او پيوندیې کاندې نوروسته تر ډیرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصعنت په کښې له ورا معلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
قطره ای ازخون جگرکم کند

دامنظومه هم په ډیرې جگرخونۍ او ډیرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرته لکه چې خوا جه حافظ وایي:
صنعتگراست اما طبع روان ندارد.
صنعتکرویلی شو مگر دروانې طبع خاوند یې نه شوبللی.

ځينې نور شاعران داسې وي چې دوى ته د جمال يا حقيقت پلوشه په يوه شي كښې ځان ښكاره كړي يا يوبل نفسي اوقوي عامل پيداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تامله دزره الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او كه رنگين په اوريدو نكو اثر كوي بلكه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لكه چې په ملي سندرو كښې وينو د ديوان د خاوندانو په اشعارو كښې يې هم ډيرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حميد، د خوشحال او عبدالقادر، عليخان او ډيرو نورو شاعرانو په ديوانو كښې ډير سوزان او موثر شعرونه شته او دا څوك نه شي ويلي چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندرو كښې هم كله كله ډير تشبهاو استعارات وي مگر سړى پوهيري چې په دې شعر كښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر دزره نغمه ده، د نمونې په ډول دا خوبينه وكورئ:

يا تيك ستا په جبين دى	يا سترگه د سرباده
يا جام دچين ماچين دى	يا سپينه خوله زيباده

يا عطر دگلانو	يا ستا دمخ خولې دي
يا توري دفولادو	يا سترگې دليبي دي
يا كيف دى دشرا بو	يا ښك دبنكالي دي
يا هجر سختين دى	يا تبه يا وباده

يا باغ دښكلوكلو	يا ستا ښكلې كاكل دى
آوازا دى دبلبلو	يا زره دحميد گل دى
يا تيغ دغوڅولو	يا ستا خونې چارگل دى
يا دامرغ زرين دى	يا هغه محبوباده

(حميد گل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي اوزانو كښې ويل شوي دي په عروضي اشعارو كښې هم ډير ساده او بې تكلفه اشعار مومو چې دزره له تاثيره پيداشوي او په زړه اثر كوي چې يوه نمونه يې داده:

سحر باده! دآشنا په كوڅه ورشه
 زما دپاره پكښې وگرځه كوترشه
 لوى وكم چې وي ټول ووينه په سترگو
 په احوال سره دهر يوه خبرشه

هريووه چي زماله حاله پونسيديلي
په ژړا ورتنه په اوبسكو كني احمريشه
كه خبري زما د پاره درته وكيږي
مخ راكوزكړه زما ولورې ته چيرشه
د نسيم په رپا دي نه شي رحيمه
دلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحيم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو سترگو خارشم
هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار شم
د زړه ولي مې په تاپسي پرې كيږي
راته وگوره قربان دي ترديدر اشم
شيريبي به دي دوصل هيره نه كرم
كه هر خو غربت زده او خوارو زار شم
چي دي خيال په زړه كني رايشي دننه
اورمي واخلي په نارو او په كوكار شم
داختر په ورخ كه مخ راته نيكاره كيږي
قرباني به دي په مينه درخسار شم

جنتونه په خاطر کله را درومي

چې په شوق کد استاد حسن په کلزار شم

ستاوصال په بخارا کبې رحيم بيا موند

صدقه تر ټولو حکم و د بخارا شم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کبې رښتيا نې عواطف وي او په بل کبې نه وي داسې مثال لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولاد په مړينه کبې مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر د کوم لوی اومعتبر سړي په مرگ کبې دصلي او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کونښن وکړي چې ډير اوصاف ورپورې وټري او ډير شعري صنعتونه پکبې حای کاندې مگر هغه دزړه درد او رښتيا نې عاطفه چې په لومړنې مرثيه کبې وي په دې کبې نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نور هر څه لري مگر دزړه رښتيا نې تاثر نه لري او په پردي غم ژړا وي. نو دا شعر هيڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی حکه چې هغه روحي اتصال او رابطه چې په لومړي شعر کبې دمړي او شاعر تر مينځ موجوده ده دلته نشته او همدغه شی حقيقي او غير حقيقي ادب يوله بله بيلوي او بيل بيل قيمت ورته ټاکي.

د عواطفو تجلي او ظهور

کله يوشاعر د ډير ښه تامل او فکر خاوندوي مگر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندې حکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کبې وي مگر د تجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تړيوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. حینې موضوعات دي چې عواطف پکبې لکه داوړلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور..... مگر حینې موضوعات لکه فلسفي افکار او اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی او حرارت پکبې نه پيدا کيږي، نو مور دانه واوچې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت او هيجان دې پکبې پيدا کاندې بلکه داوايو چې په کومه موضوع کبې چې دی داخل کيږي څومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او يابه دې کيږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.

په همدغه برخه کبې اد بيان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د حينو عواطف ډير تيز او بارزوي د حينو نه وي، په حينو کبې شعري طبيعت قوي وي او په حينو کبې ضعيف وي.

دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کبې به په کوم يوه څه ليکي يو به يې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نکارش ته به ادبي رنگ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترگه وکوري او نفسيت به يې په نظر کبې ونيسي لکه چې په سيدجمال الدين ډيرې مقالې او نظموه وليکل شوه چې په حينو کبې ادبي خواته تمايل لېده کيږي او په حينو کبې تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کبې خپل خصوصيت ښيي.

د عواطفو ثبات اونه رالويده

ځبني ليکونکي اوشاعران وي چې عواطف يې ثبات او دوام نه لري يعنې ديوه مضمون او يوه شعر اغاز او انجام يې ډير فرق لري او کلام يې له خپل حسن او خوږوالي څخه ابتدا ل او پيکه توب ته رالويږي. يو بيت يا يوه مصرع يې ډيره بڼه او موثره وي مگر بل بيت اوبله مصرع يې هغسې نه وي او په وينا کبني يې د ادبي قيمت په لحاظ لوړې ژورې تيب وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په وينا کبني دې له سره تراخړه پورې يورنگ او يواهنک موجودوي ځکه چې په دغه ډول يورازوالی هم دبلاغت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالويده او تبتوالي عيب دی يوراز والی يې هم عيب دی او ملال راولي نوپه ليکونکي لازمه ده چې له يوه صورت نه بل صورت ته انتقال وکړي او پخپل کلام کبني له تفنن څخه کار واخلي داکار البته په تغزلي اشعارو کبني اسان معلوميري ځکه چې يو خودا راز اشعار لنډوي بل پکبني ديوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مگر په قصايدوکبني گران بڼکاري.

خيال

وايي چې خيال يوه قوه ده چې غيرمريي شيان او هغه شيان چې مشاهده يې نه شو کولی زمورله نظره تيروي مگر دا تعريف پوره نه دی اودغه راز معاني په يوه منطقي تعريف کبني راوړل کيري هم نه. نو وروسته به يې دبحث په ضمن کبني رنکونه او ډولونه څه نه څه وښيو، خيال په ادب کبني يو خاص مقام لري او په عواطفو کبني ډير تاثير پيدا کوي. که فرضاً کله مور يو خبر واوړو چې په کوم حای کبني څه طوفان پيښ شوی چې دومره خلک مړه او دومره کورونه وران شوي دي دا خبره راباندې دومره اثر نه کوي لکه چې دغه حادثه دکوم ادیب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخيل نه په کبني کارواختل شي. ادبي خيال په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خيال:

دا هغه شی دی چې دانسان ادراکاتو ته يو نوی صورت ورکوي او اکثر شاعران يې د تشبيه اواستعارې په ډول پخپل کلام کبني پيدا کوي لکه د حميد دايت:

دازماله غمه شمين زره پکبني خيال ديار دلبو

هسې رنگ زيب وزينت کالکه مې په شنه پياله کبني

مگر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کبني دتخيل له ابتکار او نوښتوبه کار واخيستلی شي نسبت هغه تخيل ته چې په تشبيه اواستعاره کبني وي زيات اهميت لري او دتخيل دغه راز بداعت ډير لږ او نادر هم وي چې يو مثال يې ديوه انگليسي شاعر يوشعر دی چې ددنيا لوی لوی خلک دسعادت په طلب کبني په دې ډول تصويروي:

يونياردی چې ديوالونه يې ډير جگ او دروازه يې ډيره وړه او تنگه ده، دانيار دسعادت ښاردی چې دجهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې گرځي، دې دروازې ته يو لوی حربي سړی راځي چې ډير هيوادونه يې فتح کړي دي او په

ډيرو دښمنو يې بری موندلی مگر دې لامله چې عسکری لباسونه او اسلحې يې په غاړه دي په دغه دروازه نه شي نوتلی او حيران درېږي.

وروسته ترده يولوی عالم له خپل علمي لباس او غټو غټو تالیفاتو سره راځي او دې هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ويني په ده پسې نور د سیاست او مال خاوندان رارسېږي او هر یو دلته حيران درېږي چې څه وکړم په دی حال کې یوه کوچنۍ جنۍ راپیدا کیږي او په ډیرې خوشحالی په دغه دروازه ننوځي او بیا څه شیبه وروسته بیرته راوځي دوی ته وایي چې ولې ولاړ یاست؟ دوی وایي دروازه وره ده او مور نشونوتلی، هغه وایي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوی یوبل ته گوري او متردد کیږي مگر جینۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډیر عجیب ښاردی او هر څه په کې شته په دې ډله کې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوخې هغه نور هم چې ده ته گوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.

ددې شعر ښایست او جمال دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کې ځای لري.

په پښتو کې هم چا په ارزو باندې څه لیکلي چې خلاصه یې داده:

هلته لرې دغره په لمن کې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ماکومان کاوه چې کوم ډیر قیمتې څیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلي ده په همدې گومان ور روان شوم او ډیر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم گورم چې دښیني یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هیڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز او انجام.

دلته هم په اصل موضوع کې یوتخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یوادیب په سترگو ويني او پرې پوهیږي نو چې هغه د خپل خیال په مرسته تصویر کړي مصور خیال ورته وایي مثال یې دادی:

یوه سړی دښپې له مخې تې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې دا حوال پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنگه وي؟ ده وویل یوه حیاناکه ښځه ده چې دښپې په توره پرده کې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بیرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو او معنوي مشاهداتو ته انتقال وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخي واقعاتو ته ولاړشي او د تیرو حوادثو او زاړه عظمت تجلیات په کې وگوري نو دامفسر خیال به له شي چې یو مثال یې دادی:

په لمن دتورو غرونو دخیب وادي راگیره

لکه تور دیوان چې کښیني له پري نه گیر چاپیره

پت پنهان هره ذره کښې دخیبر خوښی داسـتان دی
یو تاریخ یې په مخ لیک دی یو یاداشت دتیر دوران دی
ورو په ورو دغرونو خواکښې یوکاروان روان سفر کړي
دا را یاد مې په زرگی کښې دتیرشوي دور منظر کړي
یوه ورځ به چیرې دلته دمحمودکاروان روان و
کردغبار دده دفوج به رسیدلی ترآسمان و
دتکیبـرنـارې اوچتـې اړویدلې دې جهان وې
ددې ملک ذرې ذرې به له دهشته په لـزان وې
په دې خاوره دي تیرشوي دبابر غـوري فوجونـه
ابدالي نادر راغلی پرې به فخر کړي داغرونه

سیدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خیال ډولو نه څه نه څه ونښودل شوه باید ووايو چې تخيل د شعر یوداسې عنصر او رکن دی چې که ووايو شعر په حقیقت کښې یې له تخيله بل شی نه دی هم ورسره ښايي. همدغه تخيل دی چې جهان او د جهان هره ذره شاعرتـه له نور عالمه په بل رازښي چې کله یې له نمراو سپورمۍ سره په خبرو راوولي او لکه یې دگل په خندا، دشمع په ژړا، د نسیم په پیغامونو پوهوي، یووخت ورته ډک سیندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته دیوه مظلوم څو قطرې اوبښکې لکه یو سیلاب داسې وښيي. که دغه شاعرانه خیال له شاعر سره ملگری نه وي شاعر به هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرگوري او هیڅ شی به پرې دومره اثر نه کوي. همدغه خیال دې چې شاعرتـه ډیرپت او مرموز شیان ښکاره کوي او هغه څه چې عوام بلکه خواص یې هم نه شي لیدای دی یې ویني او تعبیرونه ورځنې کوي همدغه تخيل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترینه پیدا کړي او په شاعرو فیلسوف دواړو کښې لیدل کيږي. کوم فلاسفه چې دابتکار و ایجاد قوت لري هغه ارومرو د تخيل خاوندان دي او له تخيل نه ډیر کار اخلي نوویلی شو چې په نیوتن او ارسطو کښې هماغه قوي تخيل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مگر داستعمال په طریقه کښې فرق و او مقصد وغرض په کښې بیل و. دیوه فیلسوف تخيل دمسایلو په حل کولو او تحقیق کښې سرفیږي مگر دیو شاعر تخيل د احساساتو او عواطفو د تحریک لپاره په کارلوپري.

ځینې محققین وايي چې له شعري خیالاتونه فلسفه پیدا کيږي اوله فلسفې نه بیا علم پیداشي یعنې شاعرانه خیالات او فلسفه او علم داسې مثال لري لکه د سپیدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختورنا. نو په دغه ترتیب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدر زیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کې چې زیاته رڼا یې پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر د معرفت تاریخ له شعره څخه شروع کړي او په علم ختمیږي. هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصر کې پیداشو چې د فلسفې څه پته نه لکیده او دغه نوموړی شاعر له حکمت او فلسفې نه دمخه د نیاتو راغی مگر وروسته ترده ارسطو د ده د طب له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهاد کوي. کینرو دفرانسی یولیکونکې لیکي چې د هومر په اشعارو کې د انسان او عالم حقیقت او د هر شي اساس موجود دی.

که سړی څه قدرته دقیق شي نود عقل او فکر مانی. په خیال ولاړه ده او خیال په علومو کې زښت ډیر د خل لري، نور علوم خولاپرېږده هغه علمونه چې د عقل په نزد بیخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضي دان څخه د واحد د تعریف پوښتنه وکړو چې د ریاضیاتو ابتداو انتها کڼل کيږي یا د هندسې دیوه عالم څخه د نقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورځنې پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان «واحد- نقطه» به یواسې شی راوښي چې بې له خیاله به بل وجود نه لري او یو تخيلی شی به وي. دا چې مور یو کانی د حس او عقل په مرسته په تاجر او تجمد پیژنو دا هم یو خیال دی دانسان تخيل دغه صورت ورکړی دی.

تخيل سره له دغو مره اهمیت چې په شعر و ادب کې یې لري که څوک یې په تشخیص کې وغولېږي او له او هامو نه یې فرق ونه کړی شي یایې بیخایه استعمال کړي نو شعر بیخونده کوي او قیمت یې راټیټوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعر کې راوړيدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام یې بللی شي لکه امرأ القیس چې پخپل یوه شعر کې وایي:

اتقتلنی والمشرقی مضاجعی

ومسنونه زرق کانیاب اغوال

مطلب یې دادی چې رقیب به ماڅنگه مړکړي چې زما په خوا کې دیمن مشرقی توره ایښي ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو داړې. نو دلته غول او د هغه داړې یو محض وهمي شی دی چې بنا یې بې امرأ القیس بل څوک ترې ونه وپریږي. که څوک تخيل بې خایه استعمال کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثالیو شاعر د بهار او پسرلي په صفت کې ددې په خای چې شنه چمنونه زیرو سره گلان، ایشارونه وستایي اوله تمثیل څخه کار واخلي د تخيل خوانه زور وکړي او خیالي شیان تصویروي. یادیه چاپه مدح اوستاینه کې دهغه واقعي او حقیقي صفات پرېږدي او د تخيل په زور ورته خیالي اوصاف پیدا کوي او ورپورې ترې یې چې هیڅ حقیقت او واقعیت پکې نه وي نوداهم په شعر کې عیب باله شي او دخيال بیخایه استعمال بلل کيږي.

تمثیل

تمثیل دې ته وایي چې شاعر او ادیب یومضمون یا یومعنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت یې سترگو ته ودرېږي. تمثیل هم په شعر کې یو اساسی جزگڼل کيږي او زښت ډیر اهمیت لري. ارسطو وایي چې شعر په تمثیل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کې داسې نه وی هغه شعر نه بلل کيږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایز بلل کيږي د تقلید حسن او د تمثیل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یو ډول نقل او تمثیل دی دانسان په طبیعت ارومرو اثر کوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو د ارسطو په نظر یه د شعر د تاثیر سبب تمثیل دی.

کوم شعر چې له تمثيل نه په کښې کارا خستل کيږي هغه د يوه رسم مثال لري چې بايد د موضوع دقيق نکات په نظر کښې ونيول شي او له اصل سره مطابقت ولري.

په تمثيلي شعر کښې کله د شعر موضوع يوه منظره يا واقعه وي او کله د احساساتو او تمايلا تو تمثيل په نظر کښې وي. په دغه وروستی حصه کښې شاعر له رسام څخه موفق دی او ځينې نفسي کيفيات شته چې په رسم کښې نه راځي او په شعر کښې راځي.

ځينې تمثيلي اشعار دي چې شاعر په کښې له تخيل څخه هم ډير کاراخلي مگر په ځينو کښې يوازې تمثيل وي او له تخيل نه هيڅ کار نه وي اخستل شوی.

په ځينو مواردو کښې د شعر لوی صفت همداوي چې تمثيل ښه قوي وي او حقيقت په نظر کښې ښه مجسم شي. د تمثيل په باب کښې د شعر ښه نمونه که گوري نو د ښاغلي رښتين د باغ ننداره وگوري چې دکابل مجلې په (۱۷۶) کڼه کښې نشر شوی او د تمثيل پوره اقتدار په کښې معلومېږي.

د تخيل زور او قوت که په پښتو اشعارو کښې لټوی نو د ښاغلي خادم په اشعار کښې يې ښې ښې نمونې شته. د احساساتو او عواطفو صدق او تجلي د ښاغلي بينوا په «بې وزلي شرق» کښې وگوري چې د شاعر د زړه درد او رښتيا نې تاثير په کښې له ورا معلوم دی او په همدغه شي دې شعر لوړ قيمت پيدا کړی دی.

د دې بخت خلاصه

د شعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا د معنويت په لحاظ دادي:

عاطفه، احساس، خيال، تمثيل. نو په هر شعر کښې چې دغه شيان يا يوله دغو څخه موجود وي، هغه شعر دی او په انسان باندې اثر کوي په کوم شعر کښې چې دغه شيان نشته او يوازې رنگين الفاظ او شعري صنعتونه په کښې دي هغه لکه يو تش ښايسته لستونی داسې وي او کوم حقيقي کيف پکښې نه ليدل کيږي او ننداره به يې کوي مگر څوک چې په شعر او ادب کښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کيږي او يوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي. د پښتو اشعارو ته چې سړی گوري او د صنعت او معنی په لحاظ په کښې غور کوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زياته توجه موجوده ده يعنې ضرور پکښې يا نور عواطف او احساسات وي يا يوعالي تخيل او لوړه مفکوره پکښې ليدل کيږي يا له ښه تمثيل او تصوير څخه پکښې کارا خستل شوی وي. او ځينې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا او ښکېنې پکښې سړی مومي او د بليغ او عالي ادب ښې نمونې يې گڼلې شو. (۱)

عاميانه بلاغت

څوکاله دمخه د يوه لوی سړي په مجلس کښې د غرو خلکو په پوهه او هوښيارۍ خبرې کيدې دې سړي چې دهيواد په يوه غرنۍ حصه کښې د يوه ستر حاکم په حث شپې ورځې تيرې کړې وې هغه خلک يې ډير زيات ستايل او مکرر به يې ويل چې دوی په خبر و له هر چانه ښه پوهيږي څوکه څوک له دوی سره د دوی په ژبه وغږيږي او مفاهمه ورسره وکړي. په همدې غرو رغو کښې داسې خلق شته چې سړی يې خبرونه حيران پاته کيږي او د تعليم له خاوندانونه يې په وينا کښې څه فرق نه ليدل کيږي.

(۱) د ښاغلي (مجروح)، (بينوا)، (خادم)، (رښتين) اشعار د دې خبرې تصديق په ښه شان کولی شي.

د ابحاث لا نه قطع شوی چې دهماغه ځای څو تنه تورزېري او سپين زېري راغله او دمجلس خلک ددوی او ضاعو او خبروته دتير بحث په اثر کښې ښه متوجه شوه چې ودرې دوی څه وایي؟ اوڅنگه کړېږي؟ دوی دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارقت څخه چې درنځورتيا په اثر کښې پېښ شوی و خپل خپکان ښکاره کړ او بيایې خوا هڅه وکړ چې که صحت يې ښه وي بيرته ورشي او ددوی اداره پخپل لاس کښې ونيسي مگر دامقصد يې په دې ډول ادا کړ چې زموږ په ملک کښې مشهوره ده چې په يوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسړي غږ وانه وريدل شي دهغه غره ماران ښاماران کيږي او پخپل مينځ کښې يو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له مور نه بل شی جوړيږي او يو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په ماثرو وکړ او زه يې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک او هغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهيږي او دفصاحت وبلوغت نوم يې هم نه دي ارويدلي پخپله وينا کښې دبلوغت خاوندان دي او په خبرو کښې يې شعري او ادبي كيف لیده شي.

وگورئ دغه سړی له يوه ادبي منطق او تمثيل او تشبیه نه څومره ښه کار واخيست او خپل مقصد او مطلب يې دبلوغت له اصولو سره سم داسې ادا کړ چې دخپل مراد کنه او انتهايي حد ته ورسیده چې ديوه مقصد همدغه راز بيان بلاغت اووونکی ته يې بليغ ويل کيږي.

که څوک د پښتنو په جرگو او مرکو کښې ناست وي او ددوی خبرې يې اوريدلی وي هغه ته به په عاميانه محاورو کښې دغسې ډيرې نمونې يادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکو کښې هروخت له دغسې ښوښو تمثیلو او ملي رواياتو کار اخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی يوموافق تمثيل او ادبي استدلال پيدا کوي بيا خپله خبره پرې سپروي. ددوی دبلوغت زور او قوت په همدغو تمثیلو او رواياتو يا متلونو کښې وي او تشبیهات او استعارې يې هم خورا قوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبرو حق لري اودملي مجالسو خطيبان او بلغا بلل کيږي دخپل مقصد له شروع نه دمخه يو حکايت کوي ياله ملي رواياتو او عنعناتو څخه دخپل بيان دپاره يو ښه تمهيد پيدا کوي وروسته بيا خپل مقصد ته راځي او خپل مطلب بيانوي نو په دې صورت کښې ددوی وينا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکار نشي کولی او هر څوک يې په معقوليت باور کوي که څوک په دې مجلس کښې ددوی دخبرې ترديد کوي او مخالفه نظريه قايموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به يو قوی تمهيد او حکايت پيدا کوي او خپله خبره به قوي ښيي، په دې وخت کښې نويوه ادبي مبارزه شروع او دميدان وړلو دپاره زيات فصاحت او بلاغت په کار دی. مگر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهيږي او په عاميانه ادب کښې ځای لري. په همدغه قوت دمرکو مشران او وکيلان غټې غټې خبرې اواروي او هر څوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشری راز هم په همدې کښې دی چې سړی بايد له ملي عنعناتو او رواياتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کيږي او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحياتو قوي اثر لري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښايی چې مور اوتاسې ته هيڅ ښکاره شي مگر په عامه طبقه ډير اثر کوي. په ځينو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغې داصولو پوهان راټول شوي وو. ډير ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به يې دخپلو عزيزانو احترام ته رابلل او دابه يې ورته ويل چې خپل کام او خپلو عزيزانو ته به سپکه مه گورئ.

يو د بل عذر قبلوی او ننواتو ته په درنه سترکه گورئ. ديوه منلي او مسلم دليل په ډول به يې ويل چې لوڅې دخپل کام سپکه غوښته سر يې په درياب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډير متحسس کړه او زيات تاثير به يې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه يم خبر چې عنعنوي اصل او اساس به يې څه وي؟ مگر لوڅې چې گورم رښتيا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه يې وچ وي. نو دا خبرې که څه هم څه اصل او حقيقت ونلري تاثير خولري او له يوې ډيرې صحيح فلسفې نه په عوامو باندې زيات اثر کوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نو باید له هغه سره داسې وغږېږي چې منطق او ادب یې په هغه تاثیر وکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال او استشهاد یې دهغه له فکر او ذوق سره سم وي او په نظر کېنې یې له مسلماتو څخه وي.

زموږ ادبا او شعرا باید دې خواته ملتفت وي او په خپل شعر او ادب کېنې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو، قصو او افسانو کېنې ځای لري پوره کار واخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنگین کړي چې دوی ورسره اشنادي او پرې پوهیږي چې زموږ ادب هم ملي رنگ پیدا کړي او د ملت په ذوق برابر شي.

د پښتولنې او چاریتې چې په هر چا کېنې لگيږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکېنې کار اخستلی شوی او کلمات و تعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هیڅ نا اشنایي پکېنې نه گوري وینا یې هم د حال له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. د مثال په ډول به یو څو لنډې هم راوړو.

لږ پښتو څو لنډې

کله چې مور کو چياني لنډې او دکو چيانو تپې او رو پوهیږو چې دالنډې دکوچيانو له حال او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنکه ښه تصویري لکه دالنډې:

اوسانو بیا غاړې کړې کړې

چې پرې سپرې دي سپینې خولې زیر پیزوانونه

که چاکله دکوچيانو روانې کېدې لیدلي وي چې په اوسانو باندې پښتني پیغلې سپرې وي او اوسان یو خوابله خواغاړې کړوي او تر شا گوري هغه ددې لنډې په بلاغتي کیف ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوادغه منظره او وضعیت ډیر ښه تمثیلي او له بلې خوادې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوسان هم ددغو پیغلو دښایست او جمال احساس کوي او ددوی نندارونه مخ راگرځوي.

په دغسې مواردو کېنې چې مطلب ددغو پیغلو ستاینه ده ښایي چې ډیر تعبیرات پیدا شي مگر هر تعبیر به دکوچيانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کېنې دغومره بلاغت موجود وي.

په یوه بله لنډې کېنې یوه کوچۍ پیغله خپل اشناته وایي:

تردې خروړی سپی راتیر شه

تردې ملالې خولې به زه در تیره شمه

په دې لنډې کېنې یو شرط او تعلیق لیدل کیږي چې باید مین یې پر ځای کړي او دملالې خولې په مقابل کېنې یوکران کار قبول کړي چې هغه له خروړی سپي څخه تیریدل دي. په دې ځای کېنې البته ډیر مشکل شرطونه پیدا کیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مگر دکوچيانو له حال او ژوند سره به یې دغومره موافقت نه درلود لکه چې دا شرط یې لري.

یوه کوچۍ پیغله باید هر څوک له خپل خروړی سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمړی خلکوته وښيي دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسبت او موافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکېنې شته چې دخروړی سپي په لفظ کېنې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثر دی چې ځینې دتصوف خاوندان له دې لندۍ نه دحقیقت په نامه یوه بله معنی اخلي او وایي چې خوروی سپی نفس دی اوله دې نه تیریدل خدای ته رسیدل دي. که دلته توپ او توپخانې یادې شوې وای ددغسې تاویل دپاره به هم څه مجال نه و او دومره ظرفیت په دې لندۍ کې نه پیدا کیده. ددې لندۍ په ځواب کې یو د توري خاوند او توريالی مین خپلې معشوقې ته وایي:

دسپینې خولې تن راته کیده

که دچرو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم یوبلیغ تعبیر دی او له ده سره مناسب ایسې ځکه چې د چرو په څوکو تیریدل انتهایي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهیږي چې ددغسې سختې لارې یون دومره گران دی چې له خوروی سپو تیریدل ورته هیڅ دي او څوک چې دا قبلوي هغه په خوروی سپو هم نه ایسارېږي.

که سړی په شعر و ادب کې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په یوه ښه او بلیغ تعبیر کې مضمزه ده که څوک د خپل مقصد لپاره یو قوي اولطیف تعبیر ومومي چې مبتدل اوپیکه نه وي دې سړي په یقین سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه یې قایمه کړي ده. په دې تعبیر کې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحات او حسن به په کې وي او یو نوی تعبیر او ښه تصویر به ورته ویل کېږي لکه په دې لندۍ کې:

مخ په مړوند کله پتیري

ظالمه یاره سلامي ولاړه یمه

وگورئ دلته یوازې یوښه تصویر اونه تعبیر په سړي اثر کوي. داد حیاناکو پیغلو عادت دی چې منگی به یې په اوره وي او گودرله به ځي نو چې څوک نارینه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نیسي او درېږي په دې وضعیت ښایي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوڅه گله یې ور لېږلی وي نو دا ورته وایي چې زه تا ته سلامي ولاړه یم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پتیري رښتیا وایي لمرچاپه گته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعیت ولاړه وي. په یوه بله لندۍ کې یومین د خپلې لیلې په پوزه سره ننکۍ گوري اوسپینې خولې ته یې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډول ورته څرگندوي:

ستا په ننکۍ کې شیطان ناست دی

هره شیبه مې ستا خولگۍ ته لمسونه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کې ورځنې خوله غواړي مگر که ورته ووايي چې خوله را کړه یامې ستا خولي ته ډیر زړه کېږي دابه یوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کې خوند پیدا کړي او شعر ورځنې جوړ کاندې نو اول ننکۍ ستایي بیا پکې شیطان کېښوي، وروسته تردې نو ورته وایي چې ستاله خپله کوره دي چې ما په کراره نه پرېږدي او ستا خولگۍ ته مې لمسوي ښایي چې خبرې دشعري سحر په مرسته په هغې اثر کړی وي او هغې هم ویلې وي:

دسپینې خولې واک مې درکړی.....

په پښتو کښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پيرايونه پکښې کاراخیستل شوی وي مگر په زړه خوږې لکي اوبڼه لطف لري لکه چې يو مين خپلې مينې ته وايي:

که دنيایي شرمونه نه وای

تابه منکی وورزه به تش درسره تلمه

دالنډۍ څومره ساده ده چې هيڅ صنعت هيڅ تخيل پکښې نشته او بې له تشو تلوو هغه هم هله چې دنيا يي شرم نه وای نور څه نه لري مگر مينه او محبت پکښې ځای لري او دعاطفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمينې دپاره تش تک بلکه دتک ارزو هم لطف لري او په زړه اثرکوي.

په يوه بله لنډۍ کښې يو عاشق خپلې معشوقې ته پيغام استوي چې زه ستاد خوټکی په اميد درځم او په هرقيمت چې وي غواړم يې نووايي:

که مې اجل ستا په خوټکی وي

سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشبيهاو اوناڅخيالی څه رنگ نشته مگر رنگ يې څه کوي خوند يې څه کوره! دخپلې محبوبې بورجل ته به ډير خلک په مختلفولارو تللي وي خو په دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوويونکی ورځي بل څوک به نه وي ورغلی. هرڅوک چې چيرته ځي اوسفر کوي نودلارې توبڼه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مگر دی کفن په سرتړي او روانيږي دا تک شاعرانه تک دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کيږي او ده به هم له پتنگه زده کړی وي.

دمينې او محبت خبرې که هر څومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په يوه لنډۍ کښې يومين خپلې مينې ته دکور وړانۍ ښيراکوي او ورته وايي:

کور دې نژدې ديدن دې لري

ديوال دې رنگ شه چې وريادې ووينمه

مگر سړی پوهيږي چې دا ښيرا له مينې اومحبتته دی او په دې ښيراو کښې عشق او محبت مضمردی داهم هماغه شان ښيرادی لکه چې يوه مينه خپل مين ته وايي:

ټوټې ټوټې په تورو راشې

چې پرهاړونه دې گندم خوله درکومه

نو کوم زخمونه چې دغسې ملهم پيدا کوي سړی به پرې ولې نه خوشحاليږي او ولې به دغسې ښې دعاگانې ښيرابولي؟ رښتيا هم داده چې دمينې اومحبت خبرې ډيرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړی ځکه چې مينه په همدغو مکررو توصيفونو ارزوي.

په کومه خبره کښې چې دمينې او محبت جلوه وي هغه که په هر عبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ويل کيږي.

يوه معشوقه بې له کومې تشبيه اواستعارې خپل مين ته وايي:

سترگې مې تانه تورولې

چې ته رانغلې په سالو يې پاکومه

خوک چې په مینه او محبت پوهیزي او د شعر حقیقت او هویت ته رسیدلی وي هغه به دا لنډۍ هیڅکله هیره نه کړي او دلورو اشعارو نمونه به یې وکني، ځکه چې د عشق او محبت په عالم کې چاته سترگې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب یې بیرته پاکول ډیر لوړ قیمت لري. یو بل حای یو ارمانجن مین وایي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تیرې دمیرو را چلوینه

سړی چې کوري ډیر خلک وینې چې دپسو دپاره تیرې چلوي او خوک ورته هیڅ نه ملتفت کیږي مگر یومین چې د خپل جانان دوصل په مقابل کې تیرو چلولو ته تن ږدي، دده بار اوږې تیرې د عشق او شعر په مانی کې لکیري او یو یادگار ورځنې پاته کیږي.

«پای»

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**